

Дудок Р. І.,
 д-р філол. наук, професор,
 Львівський національний університет імені Івана Франка,
 м. Львів, Україна
Помірко Р. С.,
 д-р філол. наук, професор,
 Львівський національний університет імені Івана Франка,
 м. Львів, Україна

СЛОВА ТА ЇХНІ СМИСЛИ

*Предмет і завдання семантики слова полягають у дослідженні структури та вербалізації думки. Для тонкої препарції мовних механізмів лінгвістика неодноразово зверталась до термінів точних наук (поле, валентність, картина світу та ін.). Одним із підходів у пошуку складових вербалізації думки є наномаштабне дослідження (грец. *pappos* – карлик, складні слова, що позначають процеси на атомно-молекулярному рівні). Наномаштабне дослідження актуальне там, де традиційна декомпозиція семної структури не виявляє механізмів, що забезпечують «розширення» смислових можливостей слова. Окрім сем, які піддаються аналізу на рівні компонентного дослідження структури лексичного значення слова, у його конотації виокремлюємо найдрібніші мікрокомпоненти смислів, «заряджені» потужною енергетикою, здатною «виштовхувати» певний смисл із глибинних пластів підсвідомості й архепам'яті. Ці найдрібніші компоненти – атоми – перебувають у постійній дифузії і виявляють тенденцію здатності до кореляції з іншими, масштабно собі подібними мікроелементами смислу.*

Ключові слова: смисл; наносмисл; смислова структура слова; процес смислопородження; ієрархічна структура смислу; етимологічна археологія смислів.

Постановка проблеми. Проблема розуміння смислу є однією з найскладніших та найактуальніших у лінгвофілософських студіях. Ми живемо у світі смислів і сприймаємо об'єктивну реальність саме в переломленні через рефлексивну реальність. Як *ноематична*, так і феноменологічна реальність є найважливішими способами продукування завдяки його руху в конотації слова найдрібніших енергетично заряджених частинок, які можуть утворювати в константі значення, нові *співзначення*, які будуть ще одним мікрокомпонентом – *гіперсмислом*. Отож наносмисли, а можливо й наносеми належить, очевидно, розуміти як нову реалію, найдрібнішу частинку слова, що володіє потужною енергетикою смислу, яка здатна «вибухнути» потоком абсолютного неочікуваних наносмислів. У результаті енергетичного «вибуху» на наномаштабному рівні утворюються «смислові лакуни», які втягують у своєрідну словесну гру адресанта та адресата.

Однією з актуальних тенденцій розвитку й підходу до складних природно розвинутих систем, розуміння інтегративного метатеоретичного підходу є смисл. Головною умовою цієї системи є її ієрархічна структура, яка створює можливість для породження нових смислів.

Мета запропонованої статті – дослідити глибинні ієрархічні елементи смислу, проаналізувати їх витоки. У площині визначення смислів розрізняємо речі двох напрямів: перший, який емпірично спостерігаємо, тобто об'єкти, процеси й дії людей; другий – наша

мисленнева реальність, котру слово репрезентує й оформлює. Ця відмінність, без сумніву, пов'язана з прийнятим у лінгвістичній філософії виокремленням і протиставленням значення (екстенціонала) і смислу (інтенціонала слова).

Загальновідомо, що значення та смисл слова подібні до обсягу й змісту понять, які знаходяться у відносинах взаємного доповнення: що точніше значення, то невизначеніший зміст, і навпаки. Отже, конкретність значень є протилежною до абстрактності смислів, проте водночас вони доповнюють одна одну в процесі спілкування. Суттєва протилежність значень і смислів визнавалась дослідниками здавна. Особливо чітко її висловив у своїй праці Г. Фреге, протиставляючи значення (*Bedeutung*) смислу (*Sinn*) (Frege, 1892) [13].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наночастини смислу структурують «семантичну сітку», ідею якої розроблено дослідниками у сфері штучного інтелекту та розвинуто в працях Ю. Чарняка, Г. Скрегга та інших. У спрощеному вигляді *семантична сітка* – це сукупність точок, кожна з яких є вузлом (щеплення вузлів) представлення певного поняття. Слова, що несуть додаткове смислове навантаження, оточені особливим *конотативним ореолом*, які зберігаються на підсвідомому рівні: архетипах (Топоров, 1995, 1997), у концептосфері (Лихачов, 1993), семіосфері (Лотман, 1992). Ідеї та теорії з когнітивної лінгвістики, філологічної герменевтики, філософського дискурсу, мовної семантики, теорії концепту і смислу висловлені в працях Г. І. Богіна, Г. П. Щедровицького, Г. Г. Шпета,

О. Есперсена, Дж. Лакоффа, Ч. У. Моріса, Є. Сепіра, Р. Джекендоффа, Л. Вітгенштейна, Є. Гусерля, А. А. Потебні, А. Ф. Лосєва, Н. Н. Болдирєва та інших.

Завдання статті. Відштовхуючись від ідеї наномаштабного дослідження, розвинутому у фізиці на атомно-молекулярному рівні структури, де вже не поширюються канони класичної фізики, вважаємо, що можна говорити про семантику наносмислів як ресурсний потенціал *сміслопородження*, дослідження якого вимагає іншого «мікрохірургічного» інструментарію. Першочерговим кроком на шляху наномаштабного семантичного аналізу є визначення реалій, текстуальна фіксація наносмислів, який утворює простір для руху найдрібніших енергетично заряджених частин смислу. Отже, завдання означеної статті полягає, з одного боку, в аналізі різних теорій і методологічних підходів породження й розуміння смислу та з'ясуванні сміслопороджувальних механізмів – з іншого.

Виклад основного матеріалу. Фігуально висловлюючись, поняття наче «виростають» із метафоризованих смислів – образних словосполук, які об'єднують різні смисли одного слова, або ширше, включеного у відповідний дискурс знака. У кінцевому рахунку, розвиток поняття передбачає *примноження й накопичення смислів*, тобто багатократне повторення простої за принципом схеми метафоричного *подвоєння* смислів, поєднання в одній метафорі наглядного й мисленнєвого. Процес узагальнення впливає з метафоризації лексичного матеріалу, де відбувається накопичення смислів як результат того, що ми запам'ятовуємо внутрішню *двосмисленність* окремих слововживань.

Окремо зазначимо, що двосмисленність пов'язана з явищем *енантіосемії* (від грец. *enantios* – *протилежний і sema* – *знак*) як різновидом антонімії, коли протилежні смисли виражаються одним і тим самим словом. Уперше категорію енантіосемії ввів у науковий обіг В. І. Шерцль, під якою розумів те явище, де одне й те саме слово вміщує в собі два протилежні одне одному значення [7]. Так, лат. *altus* означає *високий*, а також *глибокий*; *altus mons* – *висока гора*; *altus puteus* – *глибокий колодязь*. Енантіосемними можуть бути вислови як от гр: *e nike ton barbaron* – *перемога варварів*. Якщо підійти генетично, то зазначений вислів розуміємо двояко (*перемога над ким, перемогти кого*).

Продуктивним джерелом метафоризації смислу є *внутрішня форма слова*. У мовній традиції її значення яскраво й переконливо довів А. А. Потебня (1835–1891), який писав: «У слові є два змісти (смисли): один, який ми раніше називали об'єктивним, а тепер можемо назвати ближчим етимологічним значенням (сміслом) слова, яке завжди включає в себе одну ознаку. Другий, суб'єктивний смисл, у якому ознак може бути багато [8, с. 97–98]. Фактично А. А. Потебня концентрує увагу на метафоризації слова – понятті, яке пов'язане з роздвоєнням смислів. Ближче етимологічне значення, або перший смисл слова, слугує «трампліном» для наступного, котре номінуємо *змістом думки*. Звідси впливає узагальнене формулювання: внутрішня форма слова є відношення думки до свідомості.

Отож внутрішню форму слова розцінюємо як породжувальну модель *роздвоєння та помноження смислів*. Додамо, що внутрішня форма слова також представлена *етимонам*, тобто його першопочатковою смисловою структурою, у якій прослідковується метафора, роздвоєння смислів. Скажімо: (*dun*) – *дюна* та міста Лондон, де від одного етимона походить і *дюна*, й англ. *town* (*місто*).

Отже, *етимологічна археологія смислів* дозволяє встановити, що для концепту, який зароджується, типовою є *латентна фаза*, коли *смислове поле* освоюється завдяки найрізноманітнішим етимонам, здатним утворити суттєво близькі поняттю метафори, або мовою сучасного дискурсного аналізу *когнітивні схеми*. Можемо запропонувати описати складні смислові перетворення за допомогою виокремлення двох їх типів: перший *conflation* – *конфляція, сплавлювання, або семантичне вичавлювання, елізія (elision)*, а другий – *розмежування, дистинкція (distinction)*. З огляду на зазначене, у словах здійснюється певне *смислове стиснення*, так би мовити, *вичавлювання* конотацій (додаткових смислових асоціацій та *компрехенсій* (потенційних смислів).

Серед категорійно-поняттєвого апарату *ноема* (грец. *vôñia* – *думка, мисленнєва уява про предмет, або, іншими словами, предметний зміст думки*; як найдрібніший квант смислової структури, чітко розмежує *смисл і значення*, описуючи в них категорійні відмінності. Безперечно, «смисли є тільки в рефлексії, в русі, в потоці комунікації з людиною і текстом. Адже вони виявляють себе через самих себе, через відображення поза текстової дійсності, через пробудження рефлексії у реципієнта [6, с. 127].

На наш погляд, смисл тяжіє до динамізму, тоді як значення – до стабільності, де обидві семантичні категорії утворюють певний баланс. Значення близьке до змісту, смисл – до ситуації з її особистісним компонентом. Тобто смисл, на думку Г. І. Богіна, виводиться із ситуації, а якщо ця ситуація вербальна, то відповідно з вербального контексту [2, с. 33].

За класичним висловом Р. Фреге, смисл – це «... спосіб, за допомогою якого люди приходять до імені», де опис *концептуалізації слова* буде подібним до *сміслопородження*, а систематизація *ноем* в ієрархічній структурі смислу уподібнюється процесу концептуалізації, що зазнала стиснення і компресії» (цит. за Степановим, 1997) [10, с. 42]. Позначення за допомогою нового смислу здійснюється тоді, коли потрібно уявити, зрозуміти й закріпити в індивідуальному позначенні нове явище, тобто виразити словом *новий смисл*» [4, с. 167–168].

На думку Р. П. Щедровицького, «смисл» – загальна співвіднесеність і зв'язок усіх дотичних до ситуації явищ» [11, с. 562]. Окремо акцентуємо увагу на механізмі, який проковує генерацію у слові глибинних смислів, які не завжди можна пояснити з позиції класичних методів аналізу значення слова. Ці глибинні смисли номінуємо *гіперсміслом* – усе, що не зафіксовано у словнику та породжено конотаціями слова. Гіперсмісл слова – це багатоярусна система, у котрій *apriori* слово подане в сукупності ЛСВ (лексико-семантичних варіантів), до яких приєднуються образи, асоціації, конотації, найдрібніші з яких не розкладаються традиційним компонентним аналізом.

Інші дослідники (Альжанов, 1985) вважають смисл ідеальним конструктором «у мозкових нейродинамічних системах» [1, с. 144]. Думка про те, що смисли є предметом аналізу, передусім лінгвопсихологічних студій, дуже поширена. За твердженням (J. Feibleman, 1970), «спочатку людина декларує, що її здивував певний предмет і представляється їй як щось дивовижне, але, поміркувавши, переконується, що це дивовижне полягає в тому, що вона є лише здивована» [12, с. 232].

Як відомо, поняття «смисл» неоднозначне, у якому образ, уявлення можуть мати різну інтерпретацію залежно від обставин, точки зору, умов, контексту, психічного стану, пізнавальних тенденцій тощо. Формування конотацій у породженні метафоричного смислу пов'язане з конкретними й абстрактними змістами понять. Так, на думку В. Телії, абстрактна й візуальна метафори формуються на підставі зближення абсолютно різнорідних понять, причому одне поняття описується через інше, пов'язане з першим за принципом аналогії на основі наявних загальних властивостей і характеристик [9, с. 85].

Зазначимо, що використання принципу ситуативного апріорного членування, завдяки якому може поєднуватися буквально «все з усім», робить метафоричний смисл універсальним і, ймовірно, найефективнішим механізмом їх генерування. Додамо, що метафора вибудовує семантичний простір слова навколо себе, виступаючи за словами Н. В. Бондаренко, його *смисловим центром*, на трьох різних рівнях репрезентації, виступаючи в ролі «уявного значення»: 1) перцептуальне поле метафори; 2) концептуальне поле (простір); 3) символічний простір [3, с. 48]. Смислопородження будується, головним чином, на двох принципах: *інтенціональній амфіболії* (координації

непоєднуваного) й інтенціональної контрактури (контрасту) [5, с. 60–84]. Власне на основі таких принципів парадоксальне висловлення набуває смислу. Отже, рух смислу в процесі утворення та функціонування метафори відбувається (на відміну від інших типів номінації) не від образу до ідеї, а навпаки, від апріорно заданого «шляхом досвіду» концепту до безпосереднього сприйняття перцепта [14].

Висновки. Отже, можемо підсумувати, що смисл – це цілісне уявлення, яке є вираженням завершеного розуміння, у тому сенсі, що охоплює всю структуру контенту, слугує своєрідним його стислим описом і складає з контентом єдине ціле. Смисли виступають основою для утворення значень, у тому числі й концептуальних. Метафора поруч з іншими засобами утворює нову концептосферу, яку можна розглядати тільки в межах конкретної ментальної парадигми. Обидві ці категорії утворюють необхідний баланс у розумінні субстанції. Тобто значення близьке до змісту, смисл – до ситуації з її особистісним компонентом. Конкретний смисл приписується певній мисленнєвій структурі, яка, у свою чергу, асоціюється з цим смислом. Головна властивість смислів у тому, що їх можна відновлювати, аналізувати й маніпулювати ними для утворення нових конструкцій. Породження, інтерпретація смислів призводить до нестандартного використання можливостей, потенційно прихованих у певному арсеналі *ноем*, виявляючи ту чи іншу грань у контексті та породжуючи інші смисли задля виявлення їхніх усіх дериваційних можливостей. Отож породження нового смислу активізує приховані потенції слова та його функціональний потенціал у контексті, що може бути перспективою для подальших лінгвофілософських розвідок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Альжанов Р. Г. К проблеме гносеологического статуса категории идеального / Р. Г. Альжанов // Философские науки. – 1985. – № 2. – С. 143–146.
2. Богин Г. И. Обретение способности понимать: введение в филологическую герменевтику / Г. И. Богин. – М. : Психология и Бизнес ОнЛайн, 2001. – 516 с.
3. Бондаренко Н. В. Метафора как структура смыслообразования и трансцендентальных смысловых значений. Когнитивно-прагматические аспекты лингвистических исследований / Н. В. Бондаренко. – Калининград : Калининградский государственный университет, 2001. – 170 с.
4. Гречко В. А. Семантическая терминология А. А. Потебни как система / В. А. Гречко // Наукова спадщина О. О. Потебні і сучасна філологія. – Київ, 1985. – С. 167–168.
5. Кравец А. С. Структура смысла: от слова к предложению / А. С. Кравец // Вестник Воронежского государственного университета. – Сер. 1. Гуманитарные науки. – Вып. 1. – Воронеж, 2001. – С. 60–84.
6. Леонтьев Д. А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности / Д. А. Леонтьев. – Изд. 2-е, испр. – М. : Смысл, 2003. – 487 с.
7. Шерцль В. И. О словах с противоположным значением / В. И. Шерцль. – Воронеж, 1884. – 210 с.
8. Потебня А. А. Мысль и язык / А. А. Потебня. – М., 1989. – 380 с.
9. Телия В. Н. Метафора как модель смыслопроизводства и ее экспрессивно-оценочная функция / В. Н. Телия // Метафора в языке и тексте. – М. : Наука, 1988. – С. 79–93.
10. Степанов Ю. С. Константы: Словарь русской культуры: Опыт исследования / Ю. С. Степанов. – М. : Языки русской культуры, 1997. – 824 с.
11. Щедровицкий Г. П. Смисл и значение / Г. П. Щедровицкий. Избранные труды. – М. : Шк. культ. полит., 1995. – 800 с.
12. Feibleman J. K. An introduction to the philosophy of Charles S. Pierce / J. K. Feibleman. – Cambr. Mass. MIT Press, 1970. – 483 p.
13. Über Sinn und Bedeutung / G. Frege // Zeitschrift für Philosophie Kritik / Verlag Enzyklopadie. – В., 1891. – 162 S.
14. Wittgenstein L. Philosophical investigations / L. Wittgenstein. – Oxford, 1953. – X. – 232 p.

Р. И. Дудок,

Львовский национальный университет имени Ивана Франко, г. Львов, Украина

Р. С. Помірко,

Львовский национальный университет имени Ивана Франко, г. Львов, Украина

СЛОВА И ИХ СМЫСЛЫ

Предмет и задачи семантики слова заключаются в исследовании структуры и вербализация мысли. Для более тонкой препарации языковых механизмов лингвистика неоднократно обращалась к терминам точных наук (поле, валентность, картина мира и др.). Одним из подходов в поиске составляющих вербализации мысли является наномасштабные исследования. Наномасштабные исследования актуальны там, где традиционная декомпозиция семной структуры не проявляет механизмов, обеспечивающих «расширение» смысловых возможностей слова. Кроме сем, которые подвергаются анализу на уровне компонентного исследования структуры лексического значения слова, в его коннотации выделяем мельчайшие части смыслов, «заряженные» мощной энергетикой, способной «выталкивать» определенный смысл из глубинных пластов подсознания и архепамяти. Эти мельчайшие смыслы – атомы – находятся в постоянной диффузии и выявляют способность к корреляции с другими, масштабно себе подобными микроэлементами смысла.

Ключевые слова: *смысл; наносмысл; смысловая структура слова; процесс смыслопорождения; иерархическая структура смыслов; этимологическая археология смыслов.*

R. I. Dudok,

Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, Ukraine

R. S. Pamirko,

Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, Ukraine

WORDS AND THEIR MEANINGS

The subject and tasks of the word semantics lie in the study of structure and verbalization of thoughts. For a more subtle preparation of the language mechanisms linguistics has repeatedly appealed to the terms of Sciences (field, valence, picture of the world and others). The topicality of the article is caused by both the absence of the generalized description of sense system and its word-forming potential. One of the approaches to the search of components of verbalization of thought is nanno studies (gr. nannos – complex words denoting processes at the atomic-molecular level. Nanno research is relevant where traditional decomposition seme structure do not explicit mechanisms that provide extensions of the semantic features of the words. In addition to semes, which are analyzed at the level of the component studies, the structure of lexical meaning of words, the connotations of words allocated to the smallest part of the meanings «charged», with a powerful energy, and is able to «push out» a certain sense from deep layers of subconsciousness. The tiny components are in constant diffusion and have the ability to link with other large-scaled similar micromponents of sense. It has been stressed that a notion/idea of the sense is realized through the process of its decomposition into separate fragments, viz. sense components, inherited and constitute an integral part of the genetic code of human being. Main attention is focused on metaphoric senses, their term-forming role by way of decomposing them into minute nannosenses applying the meaning-sense method.

Keywords: *meaning; nannosenses; the semantic structure of the word; the process of senseforming; the hierarchical structure of meanings; etymologic archaeology of the senses.*